

संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियाना
अंतर्गत स्वच्छ अंगणवाडी व स्वच्छ
प्राथमिक शाळा स्पर्धा

महाराष्ट्र शासन
पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग,
शासन निर्णय क्र.प्राशास्प१००५/प्र.क्र.५०५/पापु१६
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२.
दिनांक :- ३१ मे, २००५.

प्रस्तावना

लहाने मुले ही भावी नागरिक आहेत. लहानपणीच मुलांवर चांगले संस्कार झाले तर त्यातून चांगले नागरिक, पालक, तयार होतील. चांगल्या संस्कारात स्वच्छतेच्या सवयी लहानपणीच लावण्याची गरज आहे. घरापासून सुरु होणा-या या सवयी शाळेत गेल्यावर आणखी वृद्धीगत होणे आवश्यक आहे. शाळेत शुध्द पिण्याच्या पाण्याची सोय असणे, स्वच्छतेच्या सुविधा असणे, स्वच्छ व आनंददायी वातावरणात शिक्षण मिळणे, हे बालकाचे हक्क आहे व आपल्या सवंगड्यात, कुटुंबात, रमणे ही बालकांची भावनिक गरज आहे. यासाठी शाळा व अंगणवाडीतील वातावरण पोषक हवे. शाळेत स्वच्छतेच्या सुविधा नसल्याने किशोरवयीन मुलींची मोठ्या प्रमाणात गळती होते. ती रोखण्यासाठी सुध्दा शाळेत पुरेशा व स्वच्छ मुतारी व शौचालयाची सुविधा असणे आवश्यक आहे.

शासनाने सन २००५-०६ पर्यंत सर्व शाळेत पिण्याचे पाणी व स्वच्छतेची सोय उपलब्ध करण्याचे ठरविले आहे. संपूर्ण स्वच्छता अभियानात शालेय स्वच्छता व आरोग्य शिक्षण यावर मोठ्या प्रमाणात भर देण्यात आला आहे. शालेय स्वच्छता व आरोग्य शिक्षण कार्यक्रमात जनजागृतीचे विविध कार्यक्रम हाती घेऊन शाळेत स्वच्छतेचे वातावरण निर्माण करण्याचे प्रयत्न होत आहेत.

गावात स्वच्छतेच्या कामात गती येण्यासाठी सुध्दा शालेय विद्यार्थ्यांचा चांगला उपयोग होतो.

संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानात अंगणवाडी व शाळांचा सहभाग चांगल्याप्रकारे दिसून आलेला आहे. हा सहभाग आणखी व्यापक करण्यासाठी संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानात तालुका, जिल्हा, विभाग व राज्य पातळीवर अंगणवाडी व प्राथमिक शाळांतील प्रत्येक स्तरावर स्पर्धेतून स्वच्छ अंगणवाडी व स्वच्छ प्राथमिक शाळेची निवड केल्यास

अंगणवाडी व शाळेत स्वच्छते विषयी आगळी चांगले वातावरण तयार होवू शकेल. अंगणवाडी व प्राथमिक शाळा ह्या संतगाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानात पात्र असलेल्या गावातूनच निवडल्या गेल्यास आपले गाव स्वच्छता अभियानात येण्यासाठी अंगणवाडी व प्राथमिक शाळा जास्त प्रयत्न करतील. यादृष्टीने संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानांतर्गत सर्व स्तरावर पात्र असलेल्या ग्रामपंचायतीमधून स्वच्छ अंगणवाडी व स्वच्छ प्राथमिक शाळांची निवड करून त्यांना पारितोषिके देण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :-

(१) राज्यात संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानांतर्गत वर्ष २००५-०६ पासून पंचायत समिती, जिल्हा परिषद, महसूल विभाग व राज्य या प्रत्येक स्तरावर एका शासकीय अथवा जिल्हापरिषदेच्या मालकीच्या सर्वात स्वच्छ शाळेची व त्याच प्रत्येक स्तरावर सर्वात स्वच्छ अंगणवाडीची निवड करून त्यांना पारितोषिके देण्यात येतील.

(२) स्पर्धा व बक्षीसांची नावे

(अ) सावित्रीबाई फुले स्वच्छ अंगणवाडी स्पर्धा.

(ब) साने गुरुजी स्वच्छ प्राथमिक शाळा स्पर्धा.

(३) निवडीची पद्धत

(अ) तालुकास्तर स्वच्छ अंगणवाडी व स्वच्छ शाळा स्पर्धा

प्रत्येक जिल्हापरिषद मतदार संघातून संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानात गुणानुक्रमे आलेल्या तीन ग्रामपंचायतीतील सर्व प्राथमिक शाळा व अंगणवाडी मधून पंचायत समितीतील एका सर्वात स्वच्छ शाळा व एका सर्वात स्वच्छ अंगणवाडीची निवड केली जाईल.

(ब) जिल्हास्तर अंगणवाडी व स्वच्छशाळा स्पर्धा

प्रत्येक तालुक्यातून जिल्हास्तरासाठी तपासलेल्या ग्रामपंचायतीमधील सर्व शाळा व अंगणवाडी मधून जिल्हा स्तरावरील सर्वात स्वच्छ शाळा व स्वच्छ अंगणवाडीची निवड केली जाईल.

(क) विभागस्तर स्वच्छ अंगणवाडी व स्वच्छ शाळा स्पर्धा

विभागातील प्रत्येक जिल्ह्यातील गुणानुक्रमे प्रथम व द्वितीय आलेल्या व ६०% पेक्षा जास्त गुण असलेल्या ग्रामपंचायती मधून विभाग स्तरीय सर्वात स्वच्छ शाळा व स्वच्छ अंगणवाडीची निवड केली जाईल.

(ड) राज्यस्तर अंगणवाडी व स्वच्छ शाळा स्पर्धा

प्रत्येक विभागातून ६० पेक्षा जास्त गुण मिळवून राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज स्पर्धेसाठी पात्र ग्रामपंचायतीमधून राज्यातील सर्वात स्वच्छ प्राथमिक शाळा व स्वच्छ अंगणवाडीची निवड केली जाईल.

(४) बक्षिसाची रक्कम

(I) प्राथमिक शाळा :-

- (अ) पंचायत समिती स्तरावरील सर्वात स्वच्छ एका प्राथमिक शाळेला रुपये १०,०००/- (रुपये दहा हजार) चे रोख पारितोषिक दिले जाईल.
- (ब) जिल्हा स्तरावरील सर्वात स्वच्छ एका प्राथमिक शाळेला रु.५०,०००/- (रुपये पन्नास हजार) चे रोख पारितोषिक दिले जाईल.
- (क) विभाग स्तरावर सर्वात स्वच्छ एका प्राथमिक शाळेला रु.१,००,०००/- (रुपये एक लाख) चे रोख पारितोषिक दिले जाईल.
- (ड) राज्य स्तरावरील सर्वात स्वच्छ एका प्राथमिक शाळेला रु.३,००,०००/- (रुपये तीन लाख) चे पारितोषिक दिले जाईल.

(II) अंगणवाडी :-

- (अ) पंचायत समिती स्तरावरील सर्वात स्वच्छ एका अंगणवाडीला रु.५,०००/- चे पारितोषिक दिले जाईल.
- (ब) जिल्हा स्तरावरील सर्वात स्वच्छ अंगणवाडीला रु.२५,०००/- चे पारितोषिक दिले जाईल.
- (क) विभाग स्तरावर सर्वात स्वच्छ अंगणवाडीला रु.५०,०००/- चे पारितोषिक दिले जाईल.
- (ड) राज्य स्तरावर सर्वात स्वच्छ अंगणवाडीला रु.१,००,०००/- चे पारितोषिक दिले जाईल.

(५) तपासणी समित्या व पद्धत

संत गाडगेबाबा ग्राम स्वच्छता अभियानांतर्गत त्या-त्या स्तरावरील तपासणी समित्या या पारितोषिकांसाठी पात्र शाळांची व अंगणवाडीची तपासणी करून गुणानुक्रम देतील.

(६) तपासणीचे निकष

सोबत परीशिष्ट १(अ) मधील निकषानुसार प्राथमिक शाळेची तर परीशिष्ट १ (ब) नुसार अंगणवाडीची तपासणी करून गुणानुक्रम दिले जातील.

(अ) शाळेच्या बाबतीत ग्राम शिक्षण सुधार समिती, पालक, शिक्षक व विद्यार्थी यांच्या संयुक्त सभेत निर्णय घेवून शाळेच्या विकास कामाकरीताच करेल. बक्षिसापैकी २५% निधी शाळेची शैक्षणिक सहूल, इतर स्वच्छ ग्रामपंचायतींना व शाळांना भेटी, विद्यार्थ्यांच्या विविध स्पर्धा, परिक्षेत गुणानुक्रमे प्रथम आलेल्या सर्व वर्गातील विद्यार्थ्यांना बक्षिसे, पुढील शिक्षणासाठी मदत इत्यादी करता येईल व उर्वरीत रक्कम सामूहिक स्वरूपाच्या शालेय सुधारणांसाठी करता येईल.

(क) हा खर्च ग्रामसभेला अथवा ग्राम सामाजिक लेखापरिक्षण समितीला वेळोवेळी सादर केला जाईल.

(८) शक्तिसांचे वितरण

महाराष्ट्राचे गज्यपाल यांचे आदेशान्वये व नावाने,

19. 21. 2018

(वि.शं. धुमाळ)

प्रधान सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

- १) मा. राज्यपाल यांचे सचिव.
- २) मा. मुख्यमंत्री यांचे सचिव.
- ३) सर्व मा. मंत्री यांचे खाजगी सचिव.
- ४) सर्व मा. राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव.
- ५) मुख्य सचिव मंत्रालय, मुंबई.
- ६) सर्व पालकसचिव मंत्रालय, मुंबई.
- ७) सर्व विभागीय सचिव मंत्रालय, मुंबई.
- ८) सर्व जिल्हा परिषद अध्यक्ष.
- ९) सर्व जिल्हा परिषद महिला व बालकल्याण सभापती.
- १०) सर्व विभागीय आयुक्त
- ११) सर्व जिल्हाधिकारी
- १२) महासंचालक माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई.
- १३) सर्व जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी.
- १४) सर्व उपायुक्त (विकास)
- १५) सर्व सहाय्यक आयुक्त (विकास)
- १६) सर्व जिल्हा परिषदांचे उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी. (पंचायत)
- १७) सर्व जिल्हा माहिती अधिकारी.
- १८) सर्व गटविकास अधिकारी (त्यांना विनंती की, सदर शासन निर्णयाच्या छायाप्रती प्रत्येक पंचायत समिती सभापती/उपसभापती, पंचायत समिती सदस्य, सरपंच व ग्रामसेवक यांना द्यावी.)
- १९) ग्रामविकास विभाग
- २०) नियोजन विभाग
- २१) वित्त विभाग
- २२) पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागातील सर्व कार्यासने.
- २३) निवडनस्ती.

परीशिष्ट - १अ
प्राथमिक शाळेसाठी गुण देण्याचे निकष

मुद्दा क्र.	मुद्दा	गुण	एकूण गुण
१	शौचालय व्यवस्था		
	(अ) मुलामुलींसाठी स्वतंत्र मुतारी/ शौचालयाची पुरेशी व्यवस्था (४० विद्यार्थ्यांमागे किमान १ मुतारी)	२०	
	(ब) किशोरवयीन मुलींची विशेष काळजी घेतली काय ?	५	
			२५
२	शौचालयात पाण्याची व्यवस्था		
	-१) हात धुण्याची सोय आहे काय ? (साबण, राख वगैरे)	३	
	(२) नियमित स्वच्छता राखली जाते काय ?	३	
	(३) देखभाल व दुरुस्ती नियमित आहे काय ?	४	
			१०
३	घनकचरा व्यवस्था		
	०) प्रत्येक वर्गासाठी कचरा टोपली ठेवली आहे काय ?	२	
	(२) शाळेत ओला व सुका अशा कचराकुंड्या वेगवेगळ्या आहेत काय ?	३	
	(३) गांडूळखत निर्मितीचा प्रकल्प आहे काय ?	३	
	(४) नॅडप / खत खड्डा आहे काय ?	२	
	(५) कच-यापासून मिळविलेले उत्पन्न असलेस	५	
			१५
४	शाळेत पिण्याच्या पाण्याची सोय		
	१) नियमित व पुरेसे पाणी संकलन टाकीत अशा इतर मार्गाने नेहमी असते. (किंवा हातपंप व्यवस्थित व सुरु असलेस)	५	
	२) पाण्याचे शुद्धीकरण व नियमित तपासणी होत काय?	५	
	३) छतावरील पाणी संकलन करून शुद्ध पाण्याची सोय व याची नियमित देखभाल व दुरुस्ती.	१०	
	४) टाकीची स्वच्छता व टाकीजवळ परिसर स्वच्छता अथवा वर्गाजवळील स्वच्छता	५	
			२५

५	सांडपाणी व्यवस्था		
	१) हातपंप असल्यास परिसर स्वच्छता उत्कृष्ट आहे काय ?	५	
	२) शोषशडयाद्वारे सांडपाणी व्यवस्था आहे काय ?	५	
	३) सांडपाण्यावर बगीचा/किचनवार्डन/शेती उद्योग आहेत काय ?	५	
			१५
६	वृक्षारोपण		
	१) या वर्षापूर्वी लावलेली झाडे असलेस (एक वर्षापेक्षा जास्त वयाची)	२	
	२) यावर्षात लावलेली नवीन झाडे. (प्रमाण पाहून गुण देणे)	२	
	३) झाडाचे विविध प्रकार व त्यावर झाडाची माहिती वगैरे विहीत केली असलेस	२	
	४) शाळेत बगीचा असल्यास व त्याची व्यवस्था योग्य असलेस	२	
	५) उत्पन्न मिळविणारी झाडे असलेस (नारळ, केळी, बदाम, इ.)	२	
			१०
७	गळती व आरोग्य तपासणी		
	१) शाळेतील मुलांची गळती (गळतीची टक्केवारी काढून कमी गुण देणे)	३	
	२) शाळेतील मुलांची आरोग्य तपासणी नियमित असलेस	३	
	२) आढळलेल्या दोषावर पुढील उपचार त्वरीत केले असलेले	२	
	४) रोग प्रतिबंधक लसी-वगैरे.	२	
			१०
८	शालेय पोषण आहार		
	दुपारच्या भोजन योजनेत स्वच्छता आहार बनविताना पद्धत व आहाराचे वाटप, नियमित स्वच्छता, प्रकार, गुणवत्ता पाहून गुण देणे.	१०	
			१०

९	शाळेतील मुलांची वैयक्तिक स्वच्छता		
	१) जेवणापूर्वी, शौचाहून आल्यानंतर साबणाने हात धुणे	३	
	२) नखे काढणे	३	
	३) दात नियमित घासणे	३	
	४) खरुज वगैरे अस्वच्छतेमुळे होणारे रोग्याचे प्रमाण	३	
	५) चप्पल वापर.	२	
	६) रुमालाचा वापर	१	
	७) कपड्याची स्वच्छता	३	
	८) निटनिटकेपणा	२	
			२०
१०	स्वच्छतादूत उपक्रम		
	१) शाळेत किती विद्यार्थ्यांना स्वच्छतादूत म्हणून प्रशिक्षण दिले. (प्रमाण पाहून गुण देणे)	५	
	२) किती कुटुंबात मुले स्वच्छतेचा संदेश नियमितपणे देतात. (प्रत्येक विद्यार्थ्याचे किमान ५ कुटुंबे)	५	
	३) स्वच्छतादूत उपक्रमामुळे शाळात स्वच्छतेत झालेला बदल (शौचखड्डे, शौचालय बांधणी)	५	
	४) स्वच्छतादूत विद्यार्थ्यांकडून नियमित स्वच्छता संदेश दिलेल्या कुटुंबात नेणे व तपासणे (उदा. दरमहा कार्ड भरणे) व त्यात शिक्षकांचा सहभाग.	५	
			२०
११	शालेय समूह सहभाग		
	१) शाळेत नियमित श्रमदान	४	
	२) शाळेत शिक्षकांची उपस्थिती	४	
	३) विद्यार्थ्यांसाठी विविध स्पर्धांचे आयोजन	४	
	४) विद्यार्थ्यांचे शालेय कलापथक व त्याचे प्रभावी कार्यक्रम	३	
	५) स्वच्छता व आरोग्य शिक्षणावर पालक, शिक्षक, माता व विद्यार्थ्यांनी बसविलेले सांस्कृतिक कार्यक्रम	५	
			२०

१३	पालक शिक्षक संघ व ग्राम शिक्षण समिती कार्य		
	१) पालक-शिक्षक समितीची नियमित सभा व समिती कार्यक्षम असलेस	५	
	२) शालेय स्वच्छता, आरोग्य, पाणी योजनेतील काही पुरस्कार मिळाले असलेस व त्याची दखल घेतली गेली असलेस	५	
	३) शालेय स्वच्छता व आरोग्य शिक्षण कार्यक्रमासाठी मिळालेली प्रसिध्दी (वर्तमानपत्र, आकाशवाणी व दूरदर्शन)	५	
	४) शाळेतील शिक्षकांचा स्वच्छता व आरोग्य शिक्षण जनजागृतीत सहभाग.	५	
			२०
	एकूण गुण		२००

- टीप :- १) तपासणी समितीतील सर्व परीक्षकांनी स्वतंत्र गुण देवून त्याला परीक्षकांच्या संख्येने भागून येणारे गुण द्यावेत.
- २) एका ग्रामपंचायतीत एकापेक्षा जास्त झाला असलेस सर्व शाळांची तपासणी करून प्रत्येक २०० पैकी गुण देणे व शाळांचा दर्जा तपासून संयुक्त गुणानुक्रमंक देणे.

परीशिष्ट - १

ब

स्वच्छ अंगणवाडीसाठी गुण देण्याचे निकष

मुद्दा क्र.	मुद्दा	पोट मुद्दे निहाय गुण	एकूण गुण
१	१) अंगणवाडीत स्वच्छतागृहाची सोय (लहान मुलांचे शौचालय व मुतारी व्यवस्था) २) स्वच्छतागृहाची नियमित देखभाल व स्वच्छता ३) लघवीस / शौचाहून आल्यानंतर हात धुण्याची सोय व त्याचा वापर	५ ५ ५	
			१५
२	१) अंगणवाडीत पिण्याच्या पाण्याची सोय पाण्याची हाताळणी (टाकीस तोटी / वगाराळे व्यवस्था) २) अंगणवाडीत आहारापूर्वी हात धुण्याची सोय व त्यासाठी पाण्याची सोय.	५ १०	
			१५
३	सांडपाणीचे व्यवस्थापन १) शोषखड्डा / पाण्याची व्यवस्थित विल्हेवाट २) बगीचा / किचन गार्डन व त्याद्वारे मुलांचा प्रोत्साहन	५ ५	
			१०
४	घनकचरा व्यवस्थापन १) गांडूळखत निर्मिती २) कचरा टोपली व्यवस्था	५ ५	
			१०
५	वैयक्तिक स्वच्छता १) अंगणवाडीतील मुलांची वैयक्तिक स्वच्छता २) अंगणवाडी मुलांत टापटीपपणा. (नखे, उवा, कपडे)	५ १०	
			१५

६	अंगणवाडीतील पालकांच्या घरी शौचालयाचे प्रमाण (% च्या प्रमाणात गुण देणे)	१०	
			१०
७	अंगणवाडी कार्यकर्तींचा स्वच्छता अभियानात सहभाग		
	१) गृहभेटी किती व किती कुटुंबात स्वच्छता संदेश दिले (संख्या)	५	
	२) किती कुटुंबानी वर्षात शौचालय बांधले व त्याला प्रोत्साहन दिले (यादी जोडणे)	५	
	३) किती कुटुंबांना शोषखड्डा / परसबाग आहे (यादी)		
			२०
८	अंगणवाडीतील लोकसहभाग		
	१) लोकवर्गणी (रोख) पालकांची भरलेली व त्यातील उपक्रम	५	
	२) वस्तुरुपातील सहभाग	५	
	३) अंगणवाडी इमारत व परिसर स्वच्छता मध्ये पालकांचा सहभाग	५	
			१५
९	अंगणवाडी इमारत दुरुस्ती / देखभाल रंगकाम केले असलेस	५	
			५
१०	महिलामंडळ व बालकगटाचा सहभाग		
	१) किती महिला मंडळ अंगणवाडी कार्यक्षेत्रात आहेत व ते अंगणवाडीच्या कार्यक्रमात किती भाग घेतात.	५	
	२) किती बचत गट अंगणवाडी कार्यकर्ता मंडळीमुळे तयार झाले.	१०	
	३) यापैकी किती गटांना उद्योगधंद्यासाठी कर्ज मिळाले	५	
			२०

११	अंगणवाडी कार्यकर्ता व मदतनीस यांना मिळालेले पुरस्कार व त्यापैकी अंगणवाडी व्यवस्थापनाशी संबंधित उपक्रम	१५	
			१५
१२	अंगणवाडीत राबविण्यात आलेले विविध उपक्रम		
	१) सकस आहार	५	
	२) आरोग्य तपासणी	५	
	३) संदर्भ सेवा	५	
			१५
१३	अ) कुपोषित मुलांची वर्गवारी (ब व क गटातील एकही नसलेला गुण देणे)	१०	
	ब) कार्यकर्ता / मदतनीस यांच्या घरातील स्वच्छता	५	
			१५
१४	बालकमृत्युचे प्रमाण (अ) जिल्ह्यापेक्षा कमी असलेस	५	
	(ब) बालमृत्यु नसलेस	१०	
			१५
१५	माता / गरोदर माता यांना आहार वाटप व त्याचा परिणाम	१०	
			१०
	एकुण गुण		२००